

НЕОФІЦІЙНА АНТРОПОНІМІЯ СІЛ СОКОЛІВКА ТА ЛЕВКІВ КРИЖОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мешканці українських сіл, окрім прізвища, часто мають ще одне найменування – прізвисько. Воно має чи то негативну, чи то позитивну семантику. Іноді прізвисько більш вживане за ім'я чи прізвище. В. Минко в автобіографічній повісті «Моя Минківка» писав, що українське село справді дуже вигадливе на прізвиська, причепить кличку – і носи собі на здоров'я усе життя.

Прізвисько, на відміну від прізвища, побутує в усному мовленні і відображає світогляд наших сучасників. Прізвисько є певною характеристикою його носія за тими чи іншими особливостями.

Антропоніміка стала предметом зацікавлення багатьох учених. Якщо прізвища та власні особові імена вивчено вже докладно у спеціальних ґрунтовних студіях, зафіксовано в лексикографічних працях, то неофіційна система називання людей досліджена ще недостатньо.

Вивчення українських прізвищ розпочалось з праць М. Сумцова, В. Охрімовича, І. Франка, В. Ястребова, І. Крип'якевича, І. Сухомлина. Окремими питаннями народнопобутової антропонімії зацікавились і присвятили розвідки Б. Близнюк, Г. Бучко, М. Лесюк, Є. Черняхівська, І. Ковалик, П. Чучка та ін.

Опубліковано також матеріали регіональних особливостей неофіційних антропонімів. Зокрема, дослідження Донеччини проводила О. В. Антонюк, Луганщини – Н. М. Федотова, Нижньої Наддніпрянщини – В. А. Чабаненко, Наддністрянщини – М. Я. Наливайко, Г. В. Сенік, Галичини – Р. І. Остап, О. С. Вербовацька, Бойківщини – Д. Г. Бучко, Г. Є. Бучко, Покуття – Г. Д. Ліщинська, Гуцульщини – М. П. Лесюк, Закарпаття – П. П. Чучка, Холмщини – Н. Л. Остап, Підляшся – Г. Л. Аркушин. Упродовж останніх десятиліть опубліковано чимало досліджень, укладено словники.

Та попри значні досягнення вчених залишається ще чимало відкритих питань. Досі не існує єдиного погляду на розуміння понять, які є складовими частинами неофіційної системи найменувань, ми маємо слабку термінологічну систему, вчені не дають єдиної, узгодженої класифікації та ін.

У нашій статті ми ставимо за мету дослідження та класифікацію, вивчення мотиваційної бази прізвиськ мешканців с. Соколівка та с. Левків Крижопільського району Вінницької області.

Об'єктом дослідження є неофіційна антропонімія сіл Соколівка та Левків.

Предметом дослідження стали 360 неофіційних іменувань мешканців сіл Соколівка та Левків Крижопільського району Вінницької області.

Джерелом фактичного матеріалу є дані, забрані методом анкетування у жителів с. Соколівка та с. Левків Крижопільського району Вінницької області.

Крім офіційного особового імені, людина часто може мати додаткове найменування, дане їй у різні періоди життя суспільством. Воно може бути простішим для вживання, хоча прекрасно виконує свою основну функцію – називає людину, вказуючи при цьому на її реальні ознаки.

І. Сухомлин зазначає, що прізвиська дають конкретне вмотивоване означення відповідно до рис характеру, вдачі, зовнішності, нахилів, звичок, манер тощо [12].

Є декілька визначень терміна *прізвисько*. Прізвисько – це назва, дана людині поза її ім'ям і включає в себе вказівки на якусь помітну рису характеру, зовнішності, діяльності певної особи. У словнику В. Даля, зазначає у своїй роботі Н. Рульова, прізвисько визначається як «ім'я, яким назвали кого-небудь жартома чи з якого-небудь приводу» [8, 192]. М. Худаш подає прізвисько як додаткове ім'я, дане людині іншими людьми у відповідності з її характерною рисою, що супроводжує її життя обставинами, або за якоюсь аналогією [13]. П. Чучка в енциклопедії «Українська мова» вказує, що прізвисько (вуличне прізвище, кличка) – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу. Ще одне визначення пропонує М. Дуйчак, який стверджує, що прізвисько – це вид антропоніма, це додаткове ім'я, яке іноді дається людині, вони завжди вмотивовані і належачи до класу власних імен, виконують номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію.

М. Микитин-Дружинець виділяє кілька етапів зацікавлення прізвишками:

- 1) кінець XIX ст. (вивченням цього класу антропонімів займалися М. Сумцов, В. Ястребов, В. Охрімович);
- 2) 70-і рр. XX ст. (опубліковані праці М. Худаша, П. Чучки, І. Сухомлина, В. Чернецького);
- 3) поч. XXI ст. (поглиблюють та удосконалюють напрацьоване попередниками С. Вербич, М. Лесюк, Б. Близнюк, Р. Осташ, М. Будз, Г. Бучко, О. Вербовета, М. Наливайко, О. Антонюк та ін.) [6].

Саме у XXI столітті з'являються ґрунтовні класифікації. У нашому дослідженні опорними стали класифікації, розроблені такими ученими, як Г. Бучко, Д. Бучко, В. Чабаненко, М. Наливайко.

Одним із важливих факторів формування антропонімікону є географічний.

Соколівка та Левків – села, які підпорядковуються одній сільській раді. Лежать за двадцять кілометрів від райцентру і залізничної станції Крижопіль. Населення – 2505 осіб.

У польських джерелах XIX століття про село сказано: «Соколівка, село над однойменною річкою, притокою Берладинки, Ольгопільського повіту, на межі повіту Брацлавського, Тернівської волості, суд у Піщанці, католицька парафія в Ободівці, в 52 верстах від Ольгопіля, 40 верст від Тульчина, 18 верст від залізничної станції Крижопіль Київсько-Одеської залізниці (пошта, телеграф)».

Свою думку щодо виникнення поселення подає краєзнавець-аматор О. В. Васильківський. Він пише, що безперечним є факт розселення села і його розбудування із заходу на схід. Першим почав заселятись той куток села, який і досі прийнято називати «Будами». Чому так? За Українським Радянським енциклопедичним словником Буда – це будівля 14 – 18 століття для добування з деревини поташу, вугілля, дьогтю. В. Д. Отамановський, видатний дослідник історії Поділля, зазначав, що там добували найбільше поташ – калієву сіль з вугільної кислоти. Застосовувалась вона при відбілюванні та фарбуванні тканин, у виробництві мила, скла тощо.

На південній стороні села на той час знаходився ліс. Знатний землевласник, польський магнат Конецпольський, якому належала Соколівка, вирубав його і як наслідок, утворився «Ланок», який засівали. Від вирубаного лісу залишилась тільки лісова сторожка, у якій проживав сторож Баньковський. Звідти теж почали заселятись люди. Досі цей куток називають «Баньківкою», «Баньковщиною».

Соколівка входила до складу величезних володінь родини Конецпольських, а після того як їх рід згас, разом з іншими володіннями вона перейшла до Любомирських.

У селі є кілька частин, кутків, як їх називають: *Фільварок, Буди, Баньковка, Задвором, Офіцини, Круглик, Оболонь, Молдованка, Гардейка, Завод, Центр, Біля Хреста, Штубій, Ланок, Радгосп, Торбарівка*. Походження багатьох назв і досі залишається невідомим для сучасних жителів села, проте відомо, що онім *Баньківка (Баньковка)*, наприклад, походить від того, що на вулиці жили і досі живуть багато людей із прізвищем Баньковський, хоча є ще кілька версій, про які мова піде далі. Одну із частин села називають *Будами*. Кажуть, що колись тут жили цигани і будували великі буди. Жителів цієї території називають *будичами* або *будянами*. Назва «*Задвором*» пішла від того, що вулиця знаходиться за панським маєтком, двором. *Офіцини* – від того, що колись на цій території знаходився польський будинок управління, *Круглик* – бо дві вулички наче сплітаються в круг. *Завод* – територія Соколівського цукрового заводу, *Центр (Центрухай)* – в центрі села. *Біля Хреста* – бо з панських часів там стояв кам'яний хрест. *Ланок* – колись там був лан.

Існують у соколівчан також і неофіційні назви річок та лісів. Наприклад, у ході розвідки люди охоче розповідають безліч цікавих історій про *Церковну* річку (біля церкви), про *Попову* криничку (біля кладовища, там піп воду набирає), про *Равлюків* ставок (подейкують, що там близько жила баба Равлючка, яка вміла лікувати травами і примовляти, а також була повитухою), про річку *Гниличку (Берлединку)*, про *Вікнину* долину, про *Лікарняний* ставок (біля лікарні), про *Голіїв* яр, про *Коникову* гору (дуже крута, ледь кінь перескоче), про *Кавків* яр, про *Шуляків* яр, про *Мальонів* садок (скоріше за все його власником колись був чоловік на чи то прізвище, чи то прізвисько Мальона) та про урочище *Соболиха* (за пана там вирощували соболів).

Але повернімося до назви. Красзнавець із Тульчина В. А. Святелик здійснив топонімічне дослідження. Соколівка і Левків, як він стверджує, належать до назв посесорних – від латинського «*possessor*» – власник. Суфікс «-ів-» більш давнього походження. Він вказує, що населений пункт Левків існував, принаймні у XVI столітті або й раніше. Ясно, що походить від деминутиву імені Левко. Соколівка походить від власного імені Сокол, а посесорний суфікс «-івк-» вказує на виникнення десь у кінці XVI століття. Цей суфікс з'явився одночасно з появою поляків, хоча деякі вчені вбачають тут російський вплив.

На фоні цікавої історії та культури маємо і колоритні прізвиська. Кожне з яких відрізняється не просто своїм значенням, а й відношенням суспільства до його носія, сприйняттям людини оточуючими, особливостями особистості носія.

В. Чабаненко виділяє три класи прізвиस्क за призначенням: колективно-регіональні, колективно-родинні, індивідуальні.

Варто почати з колективно-регіональних. Це такі антропоніми, що служать для називання всіх жителів населеного пункту або його частини, кутка.

Соколівка межує з такими селами, як Куниче, Шарапанівка. На жителів села Куниче кажуть «*глиняники*». Це пов'язано з тим, що живуть вони поряд з глинищем. У жителів Шарапанівки два прізвиська: «*гривані*», «*кубінці*». Перша пов'язана з тим, що колись тут тримали дуже багато гривастих коней, а друга з тим, що село знаходиться на окраїні району і туди важко дістатися, як на Кубу. Соколівчан, на відміну від їх сусідів, ніяк більше не називають, окрім тих, що живуть на Будах – *будичів, будян*.

Наступний клас антропонімів є більш чисельнішим. Колективно-родинні прізвиська тут дуже поширені. Так називають всіх членів окремої родини. Їх налічуємо 50.

Блохи – так називають родину, у якій багато маленьких дітей і коли вони виходять працювати, то дуже спритні. *Бурчики* – мають багато сільгосптехніки. *Барани* – пішло від прадіда, який був дуже кучерявий. *Лошаки* – батько сміється як кінь, за висловом односельчан, «як лошак». *Шуляки* – бо дуже згуртовані, якщо якась робота, то вони як шуляки всі разом швидко все роблять. *Попи* – батько піп, син пішов його шляхом і незважаючи на те, що онук обрав іншу професію, так називають всю родину. *Злидні* – родина, яка має багато дітей і дуже бідно живе.

Індивідуальні прізвища, звісно ж, становлять найбільшу групу.

Неофіційні найменування як засоби вторинної номінації становлять помітний пласт антропонімікону національної мови українського народу [7;1]. Як стверджують мешканці села, вони частіше відкликаються на прізвишко, аніж на ім'я.

Поділяємо прізвища на відапелятивні, відантропонімні та невмотивовані.

Перший тип прізвищ репрезентується особовими та неособовими назвами. У них віддзеркалюється творчість народу, його дотепність та образність. Як правило, відапелятивні прізвища актуалізують семантичні ознаки вихідного апелятива. За характером лексичної бази серед індивідуальних прізвищ ми виділяємо відапелятивні, відантропонімні та невмотивовані (рис.1). Відапелятивні становлять 52% від загальної кількості онімів, відантропонімні – 26%, невмотивовані – 22%. Можна зробити висновок, що на території сіл Соколівка та Левків прізвища утворюються частіше від загальних назв, ніж особових імен.

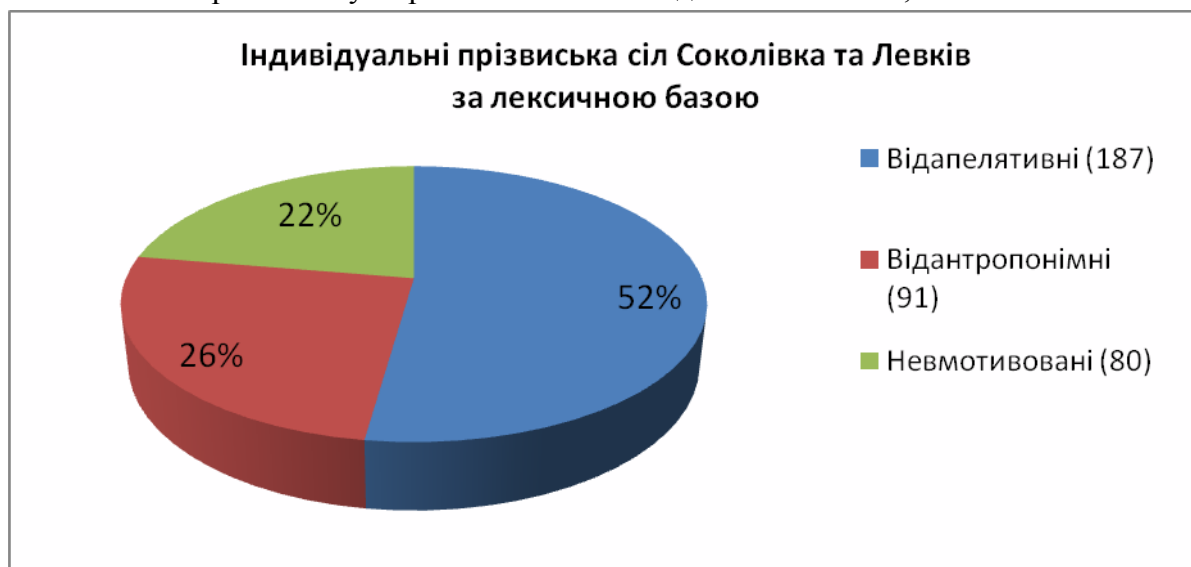

Рис. 1

Відапелятивні прізвища у свою чергу поділяємо на:

- прізвища за зовнішніми ознаками носія, його фізичними особливостями, де 70 номенів становлять 37% від загальної кількості відапелятивних прізвищ (*Біга* – дуже висока жінка. *Бісцьомка* – літня жінка, яка дуже швидко (діал. бісцьом) ходить. *Півторапавла* – дуже високий чоловік. Його батька звали Павлом, а люди казали, що він ростом як півтора його тата. *Білий* – має світле волосся.) ;
- за рисами характеру, поведінкою, вчинками іменованого, де 60 номенів становлять 32% (*Летюк* – на машині дуже швидко їздить. У селі кажуть, що літає. *Любенька* – має хороші дружні стосунки з усіма людьми у селі. *Заколесник* – чоловіка постійно

- просять допомогти щось перевезти, бо у нього є кінь, а він, коли не хоче допомогти, каже, що зламався заколесник. *Баламут* – морочить голову своїми розповідями, які часто розходяться з реальністю. *Бабадід* – жінка довгий час живе сама і постійно каже такі слова «Я і баба, я і бик, я і робот, і мужик».);
- за родом діяльності, професійною спрямованістю особи, де 27 антропонімів становлять 15% (*Поштиха* – спекулянтка, об'їздила СРСР. *Фармасиха* – працює в аптеці. *Черепок* – продає череп'яний посуд. *Сестричка* – працює у Соколівському ФАП. *Колодач* – виготовляє ножі, колодачі (діал.). *Бульдо* – працює кінологом. *Полковник* – дуже впливовий майор у відставці. *Обмуток* – працює на будівництві. *Патон* – займається зварювальними роботами.);
 - за особливостями мовлення носія, де 14 онімів становлять 8% (*Йойка* – постійно «йойкає». *Тряряря* – говорить багато зайвого. *Гапон* – що не скажи, постійно гакає, як недочуває. *Лопло* – любить говорити з набитим ротом. *Льопотьо* – не вміє тримати язик за зубами. *Блящиха* – вживає забагато лайливих слів. *Хтома* – хто б не зайшов до двору у дитинстві чоловік постійно питав «Хто ма?». *Патол* – не вмів говорити слова квасоля, говорив патоля. *Біга* – замість біленький казав бігенький. *Капуза* – говорить на капусту «капуза».);
 - за релігійними переконаннями носія, де 8 номенів становлять 4% (*Набожна* – жінка співає в церкві. *Нехрещений* – чоловіка не хрестили у церкві. *Несповіданий* – не вірить в Бога і не ходить до церкви, до сповіді.);
 - за рівнем спорідненості та свояцтва, соціального стану, етнографічною приналежністю, де 8 онімів становлять 4% (*Кацанка* – приїхала з Росії. *Німець* – прізвище Вельс-Вебель. *Татарчик* – родом з АРК. *Зятьок* – має три тещі, бо одружувався тричі.).

Відантропонімні прізвища є менш чисельними. Серед них виділяємо: генесіонімні, відіменні та сімейно-родові. Генесіонімні або родичівські становлять 34% від загальної кількості відантропонімних прізвищ. Відіменні – 11%, адже прізвища, утворені від власних імен чи прізвищ, зустрічаються тут досить рідко, нами зафіксовано лише 10 випадків (*Голюня*, *Славунчик*, *Гомельчик*). Тоді як сімейно-родові навпаки є поширеними, їх налічуємо 50, що становить 55% від загальної кількості відантропонімних прізвищ.

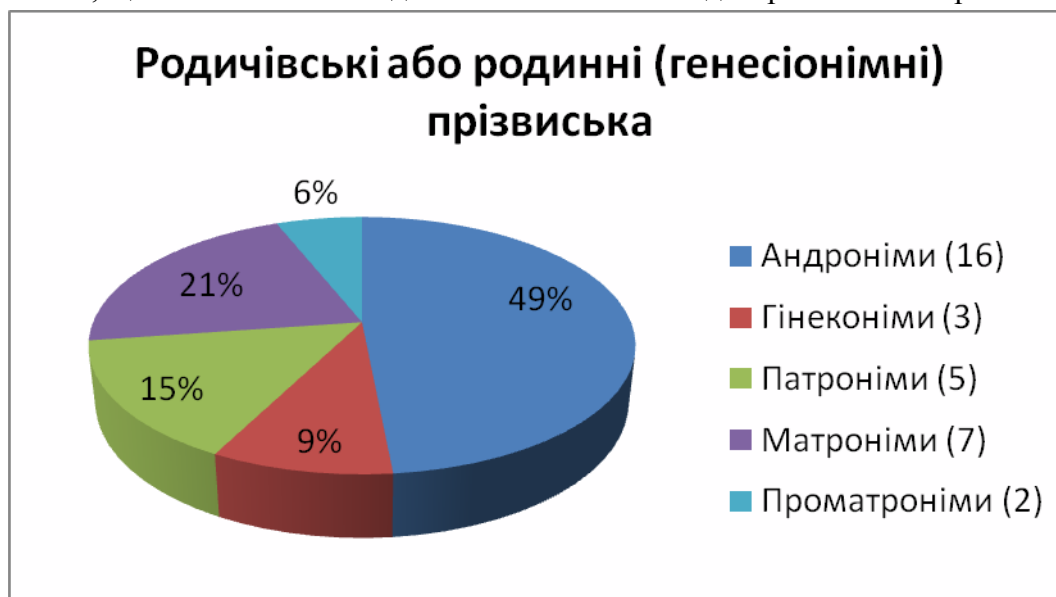

Рис. 2

Цікавими є генесіонімні прізвиська (*Гамбросиха, Демидиха, Василь Кацап, Альоциха, Чабанючка, Дунькачка, Красножонка*), які характеризують іменованого через когось з родичів (рис. 2). Це 31 онім. Серед нашого фактичного матеріалу є 16 андронімів (51%) , 3 гінеконіми (9%), 5 патронімів (15%), 7 матронімів (22%) та 2 проматроніми (6%).

Окремо варто розглядати немотивовані прізвиська, яких маємо близько 80. Історія їх виникнення давно забута, а тому ми не змогли пояснити мотиви номінації таких прізвищ, як *Галан, Сопела, Галей, Асіра, Шкурка, Кирик, Рачок, Пруцак, Корачка, Найдиha, Штеїха, Дралиха, Гамонка, Гадіян, Герциха, Каган, Чабачка, Меличка, Кимлик* та інші.

Мотивом номінації переважно стає диференційна ознака носія, тобто та, яка виділяє його з-поміж інших (Рис. 3).

Прізвиська, які були фактичним матеріалом нашого дослідження утворилися від назв за зовнішніми ознаками чи зовнішніми вадами людини (*Худий, Білий, Джулий, Сліпенька*), назв, які вказують на риси характеру, поведінку тощо (*Бісцьомка, Бабадед, Льопотьо*).

Істотною рисою прізвищ за фізичними та особистісними властивостями носія є використання лексем з конкретним значенням. Рідко трапляються серед прізвищ абстрактні назви.

Рис.3

Найсприятливішою базою для творення прізвиськ є неособові назви. Помітну групу становлять антропоніми, в основі яких лежать назви свійських і диких тварин (*Засць, Кіт, Баран, Віл*), назви птахів, риб, комах та гризунів (*Щур, Комар, Горобець*), назви рослин, продуктів харчування (*Бовтун, Коржик, Кабак, Динька, Редька, Пончик*), назви предметів побуту, знарядь праці, музичних інструментів, одягу тощо (*Гаманець, Трамбон*).

Незважаючи на те, що неофіційна антропонімія на території сіл Соколівка та Левків не така поширена, як в деяких інших населених пунктах, проте вражає своїм колоритним наповненням.

Села мають цікаву історію, свого роду власну культуру, по-своєму, філігранно виточену мову з певними особливостями, унікальні назви дано деяким місцинам. Тут цікаво досліджувати не лише імена, прізвиська, а й топоніми, зооніми, астроніми, гідроніми, фітоніми, хрононіми та ін.

Список використаної літератури

1. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наукові записки. Серія “Мовознавство” / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – С. 93–95.
2. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Желєзняк. – К. : Кий, 2002. – С. 3-14.
3. Вирста Н. Б. Становлення та розвиток антропонімії Покуття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Б. Вирста. – Івано-Франківськ, 2012. – 20 с.
4. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні іменування в побуті українців XIV – XVII століття. / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 172 с.
5. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // *Studia Slovacistica*. Випуск 9 : Ономастика. Антропоніміка [Текст] : зб. наук. ст.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоґаник]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 150–158.
6. Микитин-Дружинець М. Л. Сучасні прізвиська Стрійщини / М. Л. Микитин-Дружинець // Наукові записки. Серія : філологічні науки. – Кіровоград, 2010. – Вип. 3 (89). – С. 275-279.
7. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. Я. Наливайко. – К., 2011. – 19 с.
8. Рульова Н. І. Лексико-семантична характеристика прізвиськ та їх мотивація / Н. І. Рульова // Науковий вісник Чернівецького у-ту. – Чернівці, 2008. – Вип. 428-429. – С. 190-195.
9. Сеник Г. В. Варіанти імен як один з видів неофіційних антропонімів / Г. В. Сеник // Мова : науково-теоретичний часопис. – 2013. - № 19. – С. 122-126
10. Словник прізвищ північно-західної України : Т. 1 – А–И / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.
11. Стодольський В. Г. Моя Соколівка – мамина пісня, колиска і доля / В. Г. Стодольський. – Соколівка [б.в.], 2006. – 526 с.
12. Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові. – Дніпропетровськ, 1975. – 110 с.
13. Худаш М. Л. З історії української антропонімії : монографія / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

14. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. (Вступ та імена) : конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород : вид-во Ужгородського ун-ту, 1970. – 103 с.

15. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. Наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Шульська. – Луцьк, 2011. – 20 с.